

BLAND STATARE OCH OXDRÄNGAR I ÖSTERHANINGE ÅR 1904

Av Lars Olof Persson

Skulle kunna vara på Hässlingby
för hundra år sedan.....

Kring förra sekelskiftet bestod större delen av både Öster- och Västerhaninges befolkning av en säkerligen ganska fattig och knappast särskilt brokig skara bönder, torpare, småbrukare och statare. Här i Haninge, alldeles i utkanten av den snabbt växande storstaden, här levde då detta landsbygdens jordnära folk som det gjort i århundraden. Genom att enbart studera bokföringen från en ordinär bondgård i Österhaninge på den tiden, får man en bild av i alla fall de ekonomiska villkoren. På gården Hesslingby, precis bredvid kyrkan i Österhaninge, fördes noggranna böcker över utbetalningar i form av varor och löner till alla anställda. Bevarade i dag finns dels en "Afräkningskladd", dels en "Hufvudbok" från året 1904. Och där finns alla gårdens ut- och inbetalningar noterade

på rätt konto; mjölken på Koladugårdens konto, sillen som statarna fick på Sill & Saltvarors konto och rågmjölet på Spannmålens konto. Till och med oxarna hade ett eget konto där deras dragardagsverken värderades och bokfördes. Ordning och reda rådde på Hesslingby.

Det var åtskilliga familjer, som här fick sitt dagliga levebröd. Hesslingby utgjorde på den tiden 5 1/8 mantal, och eftersom åtminstone taxeringsmyndigheterna räknade med att redan ett sjättedels mantal skulle räcka till att ge "besuttenhet åt en bonde", så borde den här gården ha kunnat ge bärning åt ett 30-tal personer. Riktigt så många var det dock inte som arbetade där år 1904. I ladugården stod det 46 mjölkkor och 11 oxar och stallet rymde 7 hästar. Så nog behövdes det folk som skötte om alla dessa djur. I dag skulle en sådan gård räknas som ett ordinarie familj jordbruk.

Men för precis hundra år sedan fanns där sålunda åtta heltidsanställda statdrängar, en rättare, en ladugårdsförman, en oxdräng, fyra torpare som gjorde dagsverken, två mjölkerskor, en drängpojke och en dagkarl. Samt Hilda Andersson och Klara Johansson, som kallades jungfrur och stod till tjänst i hushållet på vintern och hjälpte till med skörden under sommaren. Just det här året fanns också "byggmästarna" Nilsson och Lindvall på lönelistan. De sågade virke från gårdens skogar och använde det vid den tillbyggnad av ladugården som pågick. Utöver hemmansägaren Olof Perssons familj bodde det således 20 personer som fick sin försörjning på den gården

Om man så vill så var det en ganska idyllisk bild av livet på landet, som man kan läsa ut av de bokförda uppgifterna. Statdrängen Karl Johansson, till exempel, ser ut att leva ett slitsamt men ändå någorlunda tryggt liv tillsammans med den nyss nämnda Klara.

Det var slitsamt bakom
envisa lata oxar.....

De var åtminstone nödortfikt försörjda med Karls 190 kronor om året i kontant lön och därtill en stat på 85 kg Hvetemjöl, 600 kg Rågmjöl, 115 kg Korn, 50 kg Ärtor, 34 kg Sill, 1 fjärding Strömming samt land att sätta 2 tunnor potatis i. Till detta kommer då Klaras lön på 130 kronor om året. Och han accepterade att förnya kontraktet på samma villkor även för nästa år, 1905, och fick som tack för detta 10 kronor i "Städja". Även Klara förnyade sitt kontrakt och lyckades då förhandla sig till 20 kronor högre lön år 1905. Vi vet ju att statare ofta bytte gård om höstarna, men Karl och Klara hade kanske inte så många alternativ. Kollegan statdrängen, Gunnar Berg, arbetade på nästan samma villkor, bortsett från att han dessutom

hade rätt till 3 liter oskummad mjölk per dag och 25 liter salt per år. Han fick dessutom 10 kronor mer i kontant lön per år än Karl.

Men vi vet förstås att statarens villkor i själva verket var hårda. Vilket liv var det till exempel som oxdrängen A E Larsson levde där i det förra seklets början? 11 stora oxar hade han att ansvara för. Att han varannan dag fick äta ärtsoppa och varannan dag sill och potatis, det kan man gissa utifrån de naturaförmåner han tog ut med jämna mellanrum. Och vad kunde han köpa för de 15 kronor han kvitterade ut varje månad? Kanske kunde det i alla fall bli en bit fläsk till soppan - ett kilo fläsk kunde man ju få för 75 öre år 1904!

... kanske lite lättare med
samarbetsvilliga hästar!

Den främsta av gårdens anställda var sannolikt rättaren Svensson. Han utkvitterade en kontant lön på hela 350 kr om året, dvs nästan dubbelt så mycket som en vanlig statare - och utom den sedvanliga ransonen brödsäd, ärtor och sill har han rätt till 4 liter oskummad mjölk per dag samt "Nödig ved brand".

En annan viktig person var ladugårdsförmannen J A Frisk. Han hade ungefär samma anställningsvillkor som statarna, men som en särskild favör "Procent = 5 öre per 100 liter mjölk som producerades i ladugården" .Just det här året producerade de 46 korna exakt 89 659 liter mjölk och Frisk fick följaktligen 44 kronor och 83 öre årspremie. Hans hustru Maria var: kanske den som slet hårdast i den eviga mjölkningen, säkerligen två eller tre gånger om dagen. Hon och hennes arbetskamrat Wendla Törngren , får dock för sitt slit bara 8 kronor i månaden vardera. Kanske skulle det motsvara 300 kronor i dagens penningvärde.

Någon ytterligare information om mjölkerskornas arbete får vi inte av "Afräkningskladden".

Men från Ivar Lo-Johanssons skrift om "'Statarklassen i Sverige" (1941) kan vi få veta att mjölkerskornas arbete i regel började klockan 03.30 om morgonen och pågick i omgångar fram till klockan 18.30 om kvällen. Normalt var att 150 liter mjölk skulle handmjölkas per dag av varje mjölkerska och med diskning och annat arbete utgjorde den effektiva arbetstiden ungefär fem timmar per dag. Ivar Lo-Johansson konstaterar att "Den i förtid utsläpade statarhustrun, som hela sitt liv sprungit mellan ladugården och hemmet, är därför också vår landsbygds vanligaste företeelse".

I flera fall var således hela familjer engagerade i gårdens arbete. Av Törngrens var det mamma Wendla som skötte mjölkningen, medan pappa Erik Gustav var statdräng och sonen Erik var anställd som drängpojke. Pojken fick ungefär hälften så mycket i ersättning som en vuxen statare.

En statares dröm var att bli torpare, att bli sin egen. Statdrängen A O Jansson fick den 1 november 1904 möjlighet att ta över torpet Råberg. I stället för arrendeavgift fick han göra ett dagsverke i veckan på Hesslingby. Så kallade "öfverdagar" betalades med 1:50 per dag under sommaren och med 1 krona per dag under vintern. Tydligt tog Jansson vara på den möjligheten till extrainkomster; under perioden november 1904 till mars 1905 gjorde han 91 överdagar. Och dessa inkomster behövdes nog, för åtminstone under detta första år som självständig torpare blev han ju tvungen att köpa en hel del mjöl, ärter och salt sill från den tidigare husbonden.

Hesslingby gård var på den tiden närmast ett eget litet hertigdöme, mer eller mindre självförsörjande på det mesta som behövdes. Där fanns en kvarn och ett sågverk. Där fanns egna transportarbetare och byggjobbare. Och husbonden hemmansägaren såg till att köpa in sill och salt till allas behov. Det var en tid långt innan de stora förändringarna kunde skönjas i Haninge. Långt innan traktorn skulle göra oxar och hästar alldeles obehövliga. Långt innan Sveriges Regering och Riksdag äntligen år 1945 skulle finna statarnas villkor orimligt dåliga och omoderna. Långt innan Wendla Törngrens och Maria Frisks eviga slit med mjölkningen skulle kunna tas över av maskiner. Och långt, långt innan Hesslingby gård nu under 1900-talets sista del först under 1980-talet omvandlades till tillfällig förläggning för asylsökande flyktingar från fjärran länder och sedermera blev en bostadsrättsförening för dem som vill leva på landet.